

ДРУШТВО ЗА УЛЕПШАВАЊЕ ВРАЧАРА

У последњим деценијама XIX и првој деценији XX века у Београду је основано неколико друштава за улепшавање поједињих делова града. Ова друштва оснивали су становници тих крајева Београда, са циљем да реше она урбанистичка питања којима Београдска општина није стигла да се бави, јер је у то време била заузета извођењем великих комуналних радова (изградња водовода и канализације, увођење електричног осветљења и трамвајског саобраћаја). Друштва за улепшавање бавила су се уређењем паркова и пијаца, подизањем дрвореда, просецањем нових улица и калдрмисањем постојећих. У поменутом периоду у Београду су почела да раде следећа друштва: Удружење за украсавање Калемегдана, Друштво за унапређење Дунавског краја, Друштво за уређење, унапређење и улепшавање Савског краја, "Три кључа" и пијаце на Зеленом венцу, Друштво за уређење и унапређење Савинца, Друштво за улепшавање и унапређење Палилуског краја "Милошевач", Удружење за улепшавање Источног Врачара и сточног трга Тркалиште, Друштво за улепшавање Карађорђевића споменика, парка и околине, као и Друштво за уређење и улепшавање Душановца.¹

Посебно место међу овим удружењима заузима Друштво за улепшавање Врачара. Оно је најстарије, најдуже је радило, и остварило је најзначајније резултате. Друштво за улепшавање Врачара биће приказано у овом раду на тај начин што ће се на почетку изнети историјат Друштва, затим његова делатност, а онда најважнија остварења у посебним поглављима.

ИСТОРИЈАТ ДРУШТВА ЗА УЛЕПШАВАЊЕ ВРАЧАРА

Део Београда познат под називом Врачар простире се од Улице кнеза Милоша и Булевара револуције до универзитетских клиника и Народне библиотеке. Улицом српских владара и Булеваром ЈНА подељен је на Западни и Источни Врачар. Западни Врачар почкој је да се насељава тридесетих година XIX века, као плански грађено насеље, са ортогоналним системом улица. Нешто касније почкој је да се насељава и Источни Врачар.² Почетком осамдесетих година XIX века Врачар је постао познат као део Београда чији су становници највиши државни чиновници, официри, лекари, инжењери и пословни људи. Осим приватних кућа, окружених баштама са цвећем и воћем, на Врачару су се налазили и војни објекти, као што су касарне, Војна болница и Војна академија. У то време већина улица на Врачару није имала калдрму, било је мало јавних чесама, а и осветљење је било недовољно. Цео овај крај није имао пијацу, пошту ни апотеку. У жељи да сами реше нека од ових питања, предузимљиви Врачарци одлучили су да оснују друштво које ће се бавити уређењем овога дела Београда.³

Привремени управни одбор Друштва за улепшавање Врачара изабран је у фебруару 1884. год. У исто време састављена су правила Друштва, која су званично одобрена 20. августа. Друштво је почело да ради када је уписано сто чланова. Први збор је одржан 14. X 1884. год. када су изabrани Управни и Надзорни одбор, па се тај датум сматра даном оснивања Друштва. Према правилима, циљ Друштва је било улепшавање Врачара. Оно је деловало на

1. – План Врачара
1. – Plan of Vračar

подручју ограниченом са северозапада Улицом кнеза Милоша, а са североистока данашњим Булеваром револуције. Југоисточна и југозападна граница подручја поклапале су се са ивицом тадашње изграђене територије, односно са данашњим улицама Београдском, Његовом, Молеровом, Маршала Толбухина, Катанићевом, Крушедолском, Тиршовом, Војводе Миленка, Генерала Жданова и Дурмиторском.⁴

Према поменутим правилима Друштво је радило десет година. Нова правила састављена су крајем 1894 год, па их је у јануару следеће

године одобрила Управа града. Овим правилима предвиђени су и нови циљеви Друштва. Поред улепшавања Врачара, Друштво је ставило себи у задатак да помаже установе које ће до приносити просветном, моралном, здравственом и материјалном унапређењу овога краја Београда. Подручје на које се односи рад Друштва овом приликом је нешто изменљено. Северозападна и североисточна граница подручја остале су исте. Са југоистока и југозапада граница је обухватила нове насељене територије, па је ишла данашњим улицама Браће

Недића, Пролетерских бригада, Баба-Вишњићем, Катанићевом, Крушидолском, Булеваром ЈНА, Пастеровом и Милоша Потцерца.⁵

После првог светског рата Друштво за улепшавање Врачара решило је да прошири територију на којој ради. На збору одржаном 13. III 1921. год. одлучено је да се југоисточна и југозападна граница подручја помере и да иду данашњим улицама Ивана Милутиновића, Пролетерских бригада, Курсулином, Маршала Толбухина, Мутаповом, Боре Станковића, Скерлићевом, Булеваром ЈНА и Булеваром Франше д'Епереа.⁶

У периоду између два светска рата Друштво се углавном бавило хуманитарним и културним пословима. Због тога је 1931. год. Друштво променило назив у Културно и хумано друштво Врачар. Те године су састављена нова правила, према којима је циљ Друштва да помаже, а по могућности и да подиже установе које доприносе културном, хуманом, моралном, просветном, здравственом и националном унапређењу Врачара. Границе подручја на којем делује Друштво поново су изменењене са југоисточне и југозападне стране, па су ишли данашњим улицама Ивана Милутиновића, Пролетерских бригада, Максима Горког, Мутаповом, Боре Станковића, Скерлићевом, Небојшином, Пастеровом и Милоша Потцерца. Културно и хумано друштво Врачар радио је до 1941. год.⁷

У раду Друштва за улепшавање Врачара учествовале су личности које су се истичале у друштвеном и културном животу Београда. Први председник Друштва био је Светозар Милојевић, начелник Министарства финансија, који је ову дужност обављао од 1884. до 1886., 1888. и од 1896. до 1898. год. На положају председника Друштва смењивали су се: Милутин Јовановић, генерал у пензији (1887), Стеван Д. Поповић, педагог и политичар (1889-1891, 1894-1895. и од 1899. до смрти 24. IX 1902.), Чедомиљ А. Поповић, начелник Министарства просвете у пензији (1892-1893), Вучко Д. Стојановић, министар народне привреде у пензији (1903-1908), Аксентије Ј. Аксентијевић, рентијер (1909), и Живан Живановић, члан Државног савета (1910-1920). Инжењер Виљем Бадер био је 1897. и 1898. год. потпредседник, а 1902. год. председник Друштва. Између 1895. и 1908. год. више пута је биран за члана Управног и Надзорног одбора. Ботаничар Живојин Јуришић изабран је за потпредседника Друштва 1905. год. Исте године професор Војне академије Хенрик Ли-

лер постао је члан Управног одбора. Архитекта Франтишек Неквасил радио је у Надзорном одбору 1892. и 1893. год. Један од чланова Управног одбора био је од 1912. до 1922. год. архитекта Драгутин Маслан. Инжењер Себастијан Рош био је 1890. и 1891. год. члан Управног одбора, а од 1895. до 1905. год. био је председник Надзорног одбора Друштва. Др Михаило Р. Поповић, професор Прве београдске гимназије, а затим помоћник управника Народне библиотеке, радио је од 1906. до 1922. год. у Управном одбору Друштва, као члан, благајник и секретар. У раду управе Друштва учествовала су и два предузимача. Фердинанд Розелт био је од 1884. до 1898. год. члан Управног и Надзорног одбора. Ернест Гајзлер радио је у Управном одбору од 1886. до 1888. год.

Редовни чланови Друштва били су људи различитих занимања, као што су индустријаци Игњат Бајлони и Ђорђе Вајферт, политичари Јеврем Гудовић, Љубомир Давидовић, Вукашин Петровић, Милан Пироћанац, Јован Ристић, Јован Белимарковић и др Лазар Докић, официри Милојко Лешјанин, Живојин Мишић, Тихомир Николић, Драгутин Франасовић и Павле Хорстиг, директори средњих школа Јосиф Ковачевић (директор Реалке), Катарина Миловук (управитељка Више женске школе) и Ђура Милијашевић (директор Треће београдске гимназије), етнолог Сима Тројановић, архитекти Јован Илкић и Момир Коруновић, управник полиције Божа Маршићанин, лекар Јосиф Хрњичек, књижевник Милорад Шапчанин, новинар Пера Тодоровић, каменорезац Ђовани Бертото, као и предузимачи Ђура Николић, Илија Фидановић, Андрија Јоксимовић, Јован Севдић и Васа Тешин.⁸

ДЕЛАТНОСТ ДРУШТВА ЗА УЛЕПШАВАЊЕ ВРАЧАРА

У првим годинама рада Друштво за улепшавање Врачара највише се бавило питањима везаним за свакодневни живот. Заслугом Друштва отворена је 1885. год. прва апотека на територији Врачара, а 1891. год. Врачар је добио и поштанско-телефрафску станицу. На предлог Друштва да се на Врачару оснује банка, почела је 1893. год. да ради Врачарска задруга. Она се касније поделила на Врачарску задругу и Врачарску штедионицу, а обе су ушли у ред већих и познатијих банака у Београду.⁹ Почетком 1896. год. Друштво је на пет места на

Врачару поставило киоске за продају новина, дувана и освежавајућих пића. Било је замишљено да се слободне површине на киосцима користе за лепљење плаката и разних објава, али се од тога одустало јер киосци са налепљеним плакатима нису изгледали естетски.¹⁰

Крајем деведесетих година Друштво за улепшавање Врачара одлучило је да материјално помогне талентоване ученике који су живели на Врачару. Помоћ Друштва добијао је Стеван Стојановић, студент Прашког конзерваторијума, а Вукосава Станојевић, свршена ученица Основне школе на Западном Врачару, постала је ћак приватне женске школе познате под називом Завод за васпитање девојака Марије Маринковић.¹¹

Друштво за улепшавање Врачара укупчило се 1894. год. у припреме за обележавање тридесетогодишњице спаљивања моштију светог Саве. На подстицај Друштва Београђани су насеље које се до тада звало Енглезовац почели да називају новим именом Савинац. Први назив тога краја био је Симићев мајур, према власнику Ђорђу Симићу. Мајур се простирао између данашњих улица Београдске, Његошеве, Молерове, Маршала Толбухина, Катанићеве, Боре Станковића, Скерлићеве и Булевара ЈНА. Крајем седамдесетих година ово земљиште је од Ђорђа Симића купио Франсис Макензи, који је на имању просекао улице, а терен испарцелисао и продавао за зидање приватних кућа. У Београду је Макензи био познат као Енглез, па је по њему насеље названо Енглезовац. Нови назив Савинац дат је по светом Сави, чије су мошти спаљене на овом земљишту 1595. год. На месту спаљивања саграђена је 1895. год. мала црква, а данас се ту гради велики храм светог Саве. На предлог Друштва за улепшавање Врачара, једна од најважнијих улица на Савинцу, која се раније звала Авалска, од 1896. год. носи назив Улица светог Саве.¹²

Пажња Друштва за улепшавање Врачара била је посвећена и регулацији и калдрмисању врачарских улица. Ова питања Друштво је настојало да реши у сарадњи са Београдском општином. Друштво је 1895. год. приложило Општини 400 динара за проширење Мостарске улице (данас Тиршова). Улица је добила нову ширину од 19 метара, али је тиме смањен парк Метеоролошке опсерваторије. Од парка је одузет део широк 6 а дугачак 200 метара. На овом делу парка налазиле су се већ посађене саднице, па је управа Опсерваторије морала да их

премести. Ограду парка померио је о свом трошку Фердинанд Розелт, који је имао кућу на плошади између данашњих улица Делиградске, Тиршове и Катићеве. После извршеног проширења, део Тиршове улице поред Опсерваторије био је око тридесет година без калдрме, иако је Друштво за улепшавање Врачара више пута молило Општину да заврши по плочавање ове улице.¹³

На тражење Друштва за улепшавање Врачара у Његошевој и Макензијевој улици (данас Маршала Толбухина) изграђени су 1906. год. тротоари од камена.¹⁴

У првој деценији XX века Друштво за улепшавање Врачара подстицало је Општину да прошири Београдску улицу и да је повеже са једне стране са данашњим улицама 27. марта, Цара Вашингтона и Цара Душана, а са друге стране са Немањином и Карађорђевом. Тако би се добио булевар, сличан онима у Западној Европи. Иако је проширење Београдске улице било планирано, Општина је од тога одустала, па је дозволила зидање кућа на старим регулационим линијама.¹⁵

Друштво за улепшавање Врачара трудило се да реши још један урбанистички проблем. На простору данашњег парка код Југословенског драмског позоришта биле су коњичке касарне и коњушнице. Због наглог ширења Београда, ови објекти су се нашли близу центра вароши. Чланови Друштва за улепшавање Врачара залагали су се за рушење касарни и предлагали да се на њиховом месту подигну јавне или приватне грађевине. Ово питање је Друштво покренуло 1905. год, али тада није наишло на разумевање ни Општине ни Министарства војног.¹⁶ Замисао о рушењу касарни остварена је тек крајем двадесетих година, а 1932. год. почело је уређивање парка.¹⁷

Да би се Врачар боље повезао са центром Београда, требало је, по мишљењу чланова Друштва за улепшавање Врачара, увести нову трамвајску линију. Почетак пруге би био на крају Његошеве улице, која је почетком овог века донирала само до Молерове. Одатле би трамвај ишао данашњим улицама Његошевом, Масариковом, Народног фронта, Зеленим венцем, Бранковом, Поп-Лукином, и Улицом кнеза Симе Марковића долазио до Калемегдана. Ова линија би повезивала више основних и средњих школа (Основну школу на Источном Врачару, Основну школу код Саборне цркве, Трећу београдску гимназију, Зделарову гимназију, Женску учитељску школу, Вишу жен-

ску школу), Официрски дом, Министарство грађевина, Народну скупштину, Државни савет и Главну контролу, Вазнесенску и Саборну цркву, Државну штампарију, Апелациони и Касациони суд, Митрополију, Духовни суд, пијаце Зелени венац и Цветни трг, и парк Калемегдан. У првој деценији XX века Друштво за улепшавање Врачара више пута је упућивало Општини предлог да уведе ову трамвајску линију, али ова замисао није никада остварена.¹⁸

Друштво за улепшавање Врачара сарађивало је са другим организацијама и удружењима у Београду. У сарадњи са Друштвом за чување народног здравља, Друштво за улепшавање Врачара радило је на питању подизања зграда за основне школе и гимназију. Пошто је ово питање решено позитивно, чланови Друштва за улепшавање Врачара сматрали су да и њима "припада део заслуге што је Врачар добио модерну гимназију и модерне зграде за основне школе".¹⁹ Зграда павиљонског типа за Основну школу на Западном Врачару саграђена је 1905. год. према пројекту арх. Веселина Трипковића. Налази се у Улици војводе Миленка бр. 33. Зграде за Трећу београдску гимназију и Основну школу на Источном Врачару подигнуте су 1906. год. на месту старе Војне болнице. Ово земљиште се простире између данашњих улица Светозара Марковића, Његошеве и Краља Милутина. На оном делу плошада који је окренут према Његошевој улици саграђена је зграда Треће београдске гимназије, по пројекту архитеката Драгутине Ђорђевића и Душана Живановића. Део земљишта који се налази иза зграде Треће београдске гимназије припао је Источно-врачарској основној школи. Она се састојала од два павиљона, сазидана према пројекту Веселина Трипковића.²⁰ Ови павиљони данас не постоје.

Сарадња Друштва за улепшавање Врачара и Соколског друштва "Душан Силни" одвијала се у вези са изградњом соколске вежбаонице на Врачару. Питање је покренуло Соколско друштво "Душан Силни". Оно је сазвало збор грађана Врачара и Савинца 6. VIII 1910. год. у хотелу "Славија". Том приликом су сакупљани прилози за изградњу вежбаонице, па је Друштво за улепшавање Врачара приложило 5000 динара. На збору је изабран Одбор за подизање Соколског дома. Први задатак Одбора било је добијање земљишта за зидање вежбаонице. У децембру 1910. год. Општински одбор је уступио Соколском друштву део парка Метеоролошке опсерваторије, између данашњих

улица Тиршове, Делиградске и Пастерове.²¹ Управни одбор Друштва за улепшавање Врачара и Одбор за подизање Соколског дома одржали су заједничку седницу 25. IV 1912. год. Тада је решено да о трошку Одбора за подизање Соколског дома отптују у Загреб и Љубљану Живан Живановић, председник Друштва за улепшавање Врачара, и архитекти Драгутин Маслаћ, члан Управног одбора Друштва за улепшавање Врачара, и Момир Коруновић, члан Соколског друштва. Средином маја 1912. год. они су у Загребу и Љубљани разгледали зграде вежбаоница. Дошли су до закључка да се због скромних средстава планови ових грађевина не могу просто копирати, него да би требало израдити посебан пројекат за Соколски дом у Београду. Управни одбор Друштва за улепшавање Врачара и Одбор за подизање Соколског дома решили су, на заједничкој седници 3. VI 1912. год. да пројекат Соколског дома изради Момир Коруновић, а да му саветима помаже Драгутин Маслаћ. За време балканских ратова и један и други ахитекта били су на војној дужности па је израда пројекта одложена.²² Први светски рат је пресекао заједнички рад Друштва за улепшавање Врачара и соколске организације. После рата ова сарадња није настављена, али је замисао о подизању Соколског дома ипак остварена. Архитекта Момир Коруновић израдио је пројекат Соколског дома, па је грађење почело 1929. год, а завршено 1934. Зграда је била позната под називом Соколски дом "Матица". Данас је у њој Градски завод за физичку културу.²³

ЦВЕТНИ ТРГ

Троугласто општинско земљиште између данашњих улица Српских владара, Његошеве и Светозара Марковића, добио је назив Цветни пијац још четрдесетих година XIX века. Назив је дала комисија која је делила плацеве за насељавање у овом крају, и која је овај простор одредила за пијацу. На овом земљишту су почетком осамдесетих година Врачарци уредили мали парк. Када је основано Друштво за улепшавање Врачара његови чланови су упутили Општини молбу да на овом простору отворе пијацу. Општински одбор им је то одобрио 23. V 1885. год, под условом да се пијачна зграда сагради по плану који ће израдити општински инжењер, и да пијаца после три године постане својина Општине. Да би дошло до средстава за отварање пијаце, Друштво за

улепшавање Врачара сакупљало је добровољне прилоге, а 20. VII 1885. год. приредило је добротворни концерт у кафани "Народна скупштина" (налазила се у Улици кнеза Милоша бр. 23).

Друштво за улепшавање Врачара саградило је пијачну зграду у својој режији, према плану који је одобрио Општински суд. Надзор над грађењем водио је официр Драгомир Вучковић, члан Управног одбора Друштва за улепшавање Врачара. Пијаца је свечано отворена 18. VIII 1885. год. и добила назив Цветни трг. Пијачна зграда била је направљена од лаког материјала. Имала је по седам дућана са сваке стране, а у средини је био широк пролаз под ведрим небом, тако да је по мишљењу савременика личила на чекаоницу на некој железничкој станици.²⁴ Ова зграда је подигнута као привремена, па је четири године касније замењена сталном грађевином.

Пројекат сталне пијачне зграде израдио је инжењер Гргур Миленковић, који је у то време био запослен у Министарству грађевина, а бавио се и пројектовањем приватних зграда. Уговор са предузимачима Илијом Фидановићем и Андријом Јоксимовићем, закључен 28. VII 1889. год, обавезивао је извођаче да грађевину заврше до првог октобра. Камен-темељац положен је 14. VIII 1889. год. На свечаности је говорио председник Друштва за улепшавање Врачара Стеван Ђ. Поповић. У темељ је узидана повеља са податком да ову зграду (прву те врсте у Србији) подиже Друштво за улепшавање Врачара. У повељи су поменути пројектант, предузимачи, председник Друштва и чланови Управног одбора. Зграда је била завршена крајем септембра. Дућани који су сачињавали

привремену зграду били су премештени на други крај пијаце, па су остали и даље у употреби.²⁵

Пијачна зграда на Цветном тргу била је сасвим једноставна. Имала је основу у облику правоугаоника, чија је дужа страна постављена на регулациону линију данашње улице Светозара Марковића. Грађевина је била покривена кровом на две воде. Улаз је био на оној страни зграде која је окренута према данашњој Улици српских владара, па је та фасада добила скромне украсе – веома упрошћене венце и лизене. Најстарија фотографија грађевине налази се у публикацији *Београд у слици и речи*, објављеној у Будимпешти 1892. год. Према овој фотографији израђен је цртеж у књизи Феликса Капица *Краљевина Србија и српски народ*, штампаној у Лajпцигу 1904. год. У књизи се пијачна зграда на Цветном тргу помиње као једна од бОльих грађевина на Врачару. У знак сећања на истакнуте чланове, Друштво за улепшавање Врачара поставило је 1895. год. на зид пијачне зграде спомен-плоче за урезивање имена заслужних умрлих чланова.²⁶ Зграда на Цветном тргу постоји и данас, али је преправљена и дограђена за потребе продавнице са са-моуслуживањем.

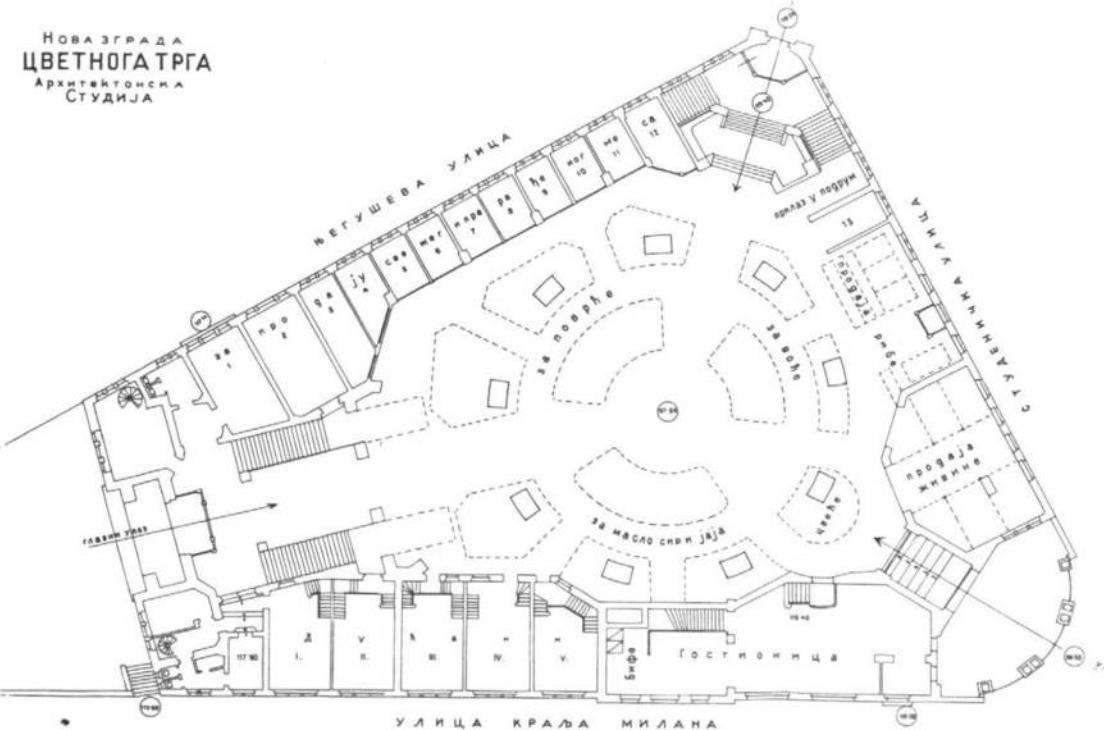
После подизања зграде Друштво за улепшавање Врачара побринуло се да уреди и пијацу. У лето 1891. год. саграђена је ограда на оној страни пијаце која излази на данашњу Улицу српских владара. Била је направљена од камена, цигле и гвожђа. Због разлике у нивоу терена пијаце и улице, начињене су и степенице. У току 1894. год. саграђен је рибњак, а до 1899. год. цела пијаца је калдрмисана и подигнуто је 16 дућана од лаке грађе. Београдска општина је више пута продужавала Друштву за улепшавање Врачара концесију за експлоатацију Цветног трга. Пијаца је прешла у својину Општине 1. IX 1899. год.²⁷

Друштво за улепшавање Врачара поново је покренуло питање Цветног трга 1906. год. Упућена је молба Општини за обнављање концесије, а Друштво се обавезало да ће порушити постојеће зграде и подићи "велико и модерно тржиште гвоздене конструкције" по угледу на сличне грађевине у европским градовима. Ову молбу Општински одбор није узео у разматрање.²⁸ Чланови Друштва за улепшавање Врачара нису хтели да одустану од намере да на Цветном тргу подиђу модерну тржницу. Управа Друштва одлучила је 1910. год. да израду идејног пројекта тржнице повери двојици

2. – Пијачна зграда на Цветном тргу. Илустрација из књиге: Felix Kanitz: *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk*, I, Leipzig, 1904, S. 77

2. – Market building on Cvetni Trg. An illustration from the book of Felix Kanitz: *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk*, I, Leipzig, 1904, page 77

3. – Владимир М. Поповић и Драгутин Маслаћ: Идејни пројекат тржнице. Основа приземља. Из књиге: *Извештај о раду и стању Друштва за улепшавање Врачара за 1910. годину*, Београд, 1911.
3. – Vladimir M. Popović and Dragutin Maslać: Preliminary plan of the market. Base of the ground floor. From the book: *Izveštaj o radu i stanju Društva za ulepšavanje Vračara za 1910 godinu*, Beograd, 1911

млађих и познатијих архитеката, Драгутину Маслаћу и Владимиру Поповићу. Они су за израђени идејни пројекат добили хонорар од 500 динара. Друштво је желело да подигне зграду кад буде имало довољно средстава или да планове уступи Општини кад буде градила модерне пијаце у Београду. Друштво за улепшавање Врачара враћало се више пута на ову замисао, али је она остала неостварена.²⁹

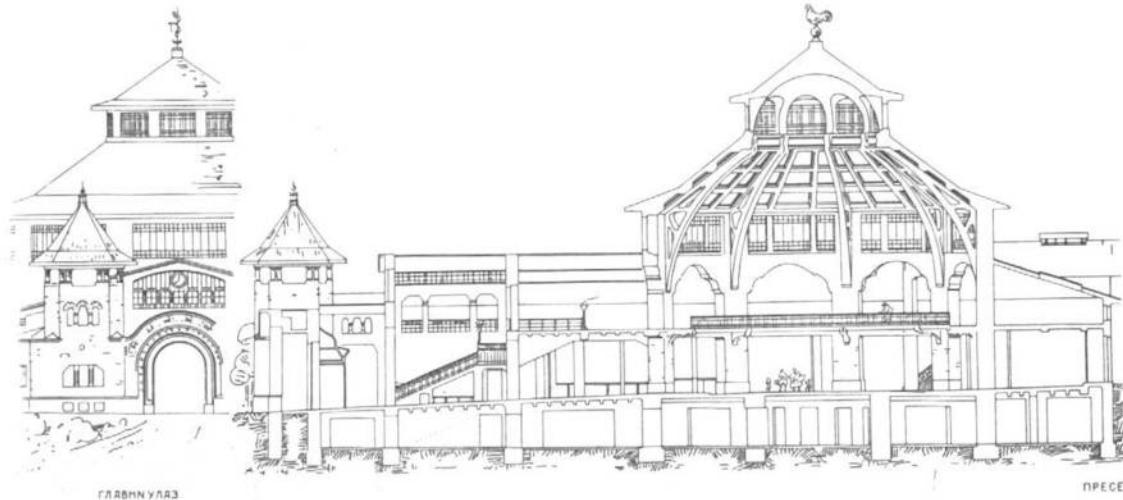
Аутори идејног пројекта тржнице, Владимира М. Поповић и Драгутин Маслаћ, били су вршиоци и колеге. Драгутин Маслаћ је дипломирао на Архитектонском одсеку Техничког факултета Велике школе 1899, а Владимир Поповић 1901. год. У време када су радили идејни пројекат тржнице обично су били запослени у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. У слободном времену израђивали су пројекте зграда за приватне наручioце.³⁰

Идејни пројекат тржнице имао је 15 листова. Пет листова је репродуковано у извештају

Друштва за улепшавање Врачара за 1910. год. Они садрже: главни изглед грађевине из Улице краља Милана (данас Улица српских владара), изглед главног улаза и пресек грађевине, као и основе подрума, приземља и спрата. Архитекти су основу зграде прилагодили расположивом земљишту троугластог облика. Основа грађевине има исти облик, с тим што су два угла засечена, а трећи је заобљен. У подруму су предвиђена места за складишта, хладњачу и пивницу. Приземље је намењено продаји разних врста пољопривредних производа. Део приземља према Улици краља Милана издвојен је за гостионицу, смештену изнад пивнице. Простор спрата одређен је за "ситничарске дућане". Средњи део грађевине покрiven је куполом која има гвоздену конструкцију и велике прозоре. Испод куполе је на спрату кружна галерија.

Једна од основних одлика спољашњости зграде јесте разуђеност. Главни улаз оивичава-

Нова зграда
ЦВЕТНОГА ТРГА
Архитектонска
Студија

4. – Владимир М. Поповић и Драгутин Маслаћ: Идејни пројекат тржнице. Изглед главног улаза и пресек грађевине. Из књиге: *Извештај о раду и стању Друштва за улепшавање Врачара за 1910. годину*, Београд, 1911
4. – Vladimir M. Popović and Dragutin Maslać: Preliminary plan of the market. The main entrance and cross section of the building. From the book: *Izveštaj o radu i stanju Društva za ulepšavanje Vračara za 1910 godinu*, Beograd, 1911

ју две куле са осмоугаоним пирамidalним крововима, ослоњеним на стубове. Портал је украсен рељефима и завршава се полу-кружно. Изнад портала је велики прозор са часовником. Мале куполе, са таласастим ивицама кровова, уносе живост у део зграде на углу Улице краља Милана и Студеничке (данас Светозара Марковића). Ту се на заобљеном углу налази на спрату тераса, док је у приземљу улаз, решен у облику трема. На фасади из Улице краља Милана падају у очи велике стаклене површине са лучним завршетком. Грађевином доминира средишња купола у виду двоструке куполе, са извајаном украсном фигуrom петла на врху.

Чланови Друштва за улепшавање Врачара позитивно су оценили идејни пројекат тржнице, јер су архитекти уселили "да на неравном и неправилном земљишту конструишу модерну грађевину, која би, кад би се остварила, била украс Врачара и престонице."³¹ Да је саграђена, ова зграда би била јединствен пример у архитектури Београда, како по намени, тако и по спољашњој обради и конструкцији. Посебно је

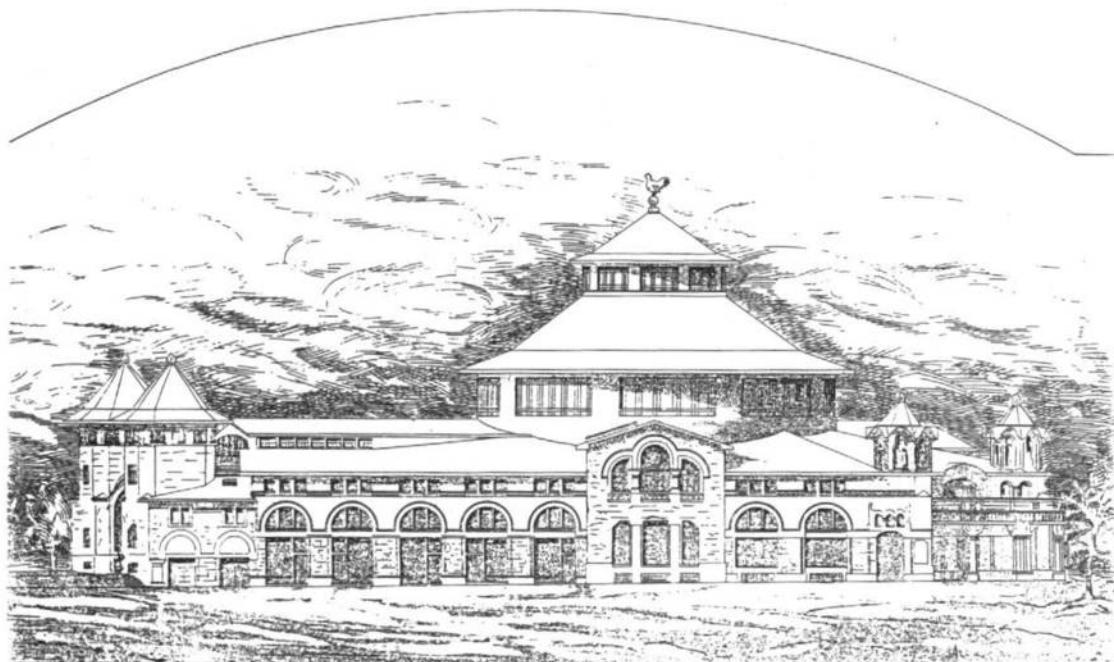
занимљиво што би ова грађевина у општем утиску имала сличности са постмодерном архитектуром најновијег времена.

ЗЕЛЕНИЛО

Нарочита пажња Друштва за улепшавање Врачара била је посвећена зеленилу, а посебно дрворедима на врачарским улицама.

Друштво за улепшавање Врачара отпочело је са ћење дрвећа 1891. год. Тада су дрвореде добиле три улице: Крагујевача (данас део Улице српских владара између Улице кнеза Милоша и Трга Димитрија Туцовића), западни део Фрушкогорске (данас западни део Улице генерала Жданова) и Улица краља Милутина. У осталим улицама били су у току радови везани за нивелацију и калдрмишење, па у њима није било могуће подизање дрвореда.

Са ћење дрвећа је настављено 1897. год. Током 1904. год. Друштво је засадило 143 липе у оним улицама где их није било или су раније посађене саднице увенуле.³² У публикацијама

5. – Владимир М. Поповић и Драгутин Маслаћ: Идејни пројекат тржиште. Главни изглед грађевине из Улице краља Милана. Из књиге: *Извештај о раду и стању Друштва за улепшавање Врачара за 1910. годину*, Београд, 1911

5. – Vladimir M. Popović and Dragutin Maslać: Preliminary plan of the market. Outside appearance of the building facing Kralja Milana Street. From the book: *Izveštaj o radu i stanju Društva za ulepšavanje Vračara za 1910 godinu*, Beograd, 1911

Друштва не наводе се имена улица у којима је дрвеће сађено 1897. и 1904. год., али постоје појади из каснијих година о замени осушених садница у одређеним улицама, па се закључак може извести посредно. У западном делу данашње Улице Генерала Жданова 1905. год. засађене су липе, што значи да је дрворед из 1891. год. у међувремену пропао. Следеће године улица је добила продужење (од Улице Милоша Потцерца до Дурмиторске), па је и ту засађен дрворед. У исто време замењене су осушене саднице у раније засађеним дрворедима у данашњим улицама Бирчаниновој, Тиршовој, Немањиној, Његошевој, Булевару револуције, Српских владара, Краља Милутина, Светозара Марковића и Проте Матеје.³³

У току 1907. год. замењиване су увенуле саднице у данашњим улицама Генерала Жданова, Светозара Марковића, Тиршовој, Краља Милутина, Бирчаниновој, Делиградској, Немањиној, Београдској, Проте Матеје, Булевару револуције, Кнеза Милоша, Српских владара и Његошевој.³⁴

Друштво за улепшавање Врачара имало је намеру да подигне дрвореде и у улицама Све-

тог Саве и Шумадијској (данас Булевар ЈНА). У овим улицама Друштво је 1908. год. посадило јасенове и липове саднице, добијене од Општине, али се оне нису примиле, па је труд Друштва око њиховог сађења био узалудан.³⁵

Заслугом Друштва за улепшавање Врачара скоро све улице на Западном Врачару, као и неке на Источном, добиле су дрвореде који на том месту постоје и данас.

Чланови Друштва за улепшавање Врачара желели су да уреде и паркове на Врачару, али је та намера остала неостварена. Један од паркова замишљен је на терену између данашњих улица Београдске, Његошеве, Молерове и Пролетерских бригада. Ово земљиште је названо Грантовац, према сопственику Едварду Макфелду Гранту. После Грантове смрти требало је да ово имање буде продато ради исплате дугова. Друштво за улепшавање Врачара покренуло је 1894. год. питање о уређењу парка на Грантovцу, и помишљало је да откупи ово земљиште. Пошто није имало доволно средстава, Друштво је 1897. год. предложило Општини да она откупи Грантовац, а да на њему Друштво о свом трошку подигне и одржава шумски парк.

Београдска општина није била у могућности да откупи Грантовач, па је земљиште подељено на мале плацеве, који су током прве деценије XX века продајани за подизање приватних кућа.³⁶

Осим великог парка на Грантовцу, Друштво за улепшавање Врачара имало је намеру да уреди и мали парк на празном простору између данашњег Булевара ЈНА, и Катићеве и Бирчанинове улице. Да би могли да подигну овај парк, чланови Друштва су 1897. године одобрењем Општине, али нису добили никакав одговор.³⁷

Пажњу Друштва за улепшавање Врачара привлачио је и простор поред данашњег Булевара ЈНА, преко пута Карађорђевог парка. Ту се налазио војни сењак. Чланови Друштва су сматрали да сењак треба преместити ван градског ресона, па су 1907. год. предложили Општини да то учини и да земљиште пошуми. По њиховом мишљењу пошумљавање је било потребно зато што се овај терен налази у непосредној близини болница. Пошто је ово земљиште још раније било резервисано за даљу изградњу комплекса Оиште државне болнице, Општина није могла да прихвати предлог Друштва за улепшавање Врачара.³⁸

Чланови Друштва за улепшавање Врачара размишљали су и о проблему Старог гробља на Ташмајдану. У првој деценији XX века у Београдској општини јавила се мисао да се Старо гробље прекона и парцилише. Друштво за улепшавање Врачара није се са тим слагало, па је предложило Општини да Старо гробље уреди и пошуми. Пошто се Ташмајдан налази на територији Палилуле, Друштво за улепшавање Врачара замолило је Друштво за унапређење Палилуског краја да се и оно заузме за остварење овог предлога. Питање Ташмајдана тада није било решено. Старо гробље је прекопано крајем двадесетих година, а на његовом месту је у току 1952. и 1953. године уређен Ташмајдански парк.³⁹

ДОМ ДРУШТВА ЗА УЛЕПШАВАЊЕ ВРАЧАРА

Замисао да Друштво за улепшавање Врачара подигне свој дом појавила се 1897. год, али није одмах остварена. На предлог председника Стевана Д. Поповића, чланови Друштва су на збору одржаном 9. VII 1900. год одлучили да купе непокретно имање на Врачару – или готову кућу или плац за зидање дома. Следеће

године Друштво је купило имање Драге Андријевић у Његошевој улици бр. 17 (данас бр. 1). На плацу површине од 733 m² постојала је стара кућа која је порушена, да би се на њеном месту саградила зграда за издавање, са дућанима у приземљу и становима на спрату, у којој би била смештена и канцеларија Друштва. Пројекат овако замишљене зграде израдио је арх. Милан Антоновић. Сви припремни радови за подизање грађевине обављени су у току пролећа и лета 1901. год.⁴⁰

Пројектант зграде Милан Антоновић (Београд, 1868-1929) један је од значајних београдских градитеља са краја XIX и почетка XX века. После школовања у Швајцарској радио је као архитекта Београдске општине, а крајем деведесетих година основао је приватни биро. У стваралаштву Милана Антоновића истичу се Палилуска основна школа, павиљони у саставу Опште државне болнице, Гранд-хотел, фотографски атеље Милана Јовановића, палата "Зора", капела породице Јовичић на Новом гробљу и зграде осигуравајућих друштава "Анкер", "Норд Бритиши и Меркантиле" и "Аси-курациони ќенерали".⁴¹

Антоновићев пројекат Дома Друштва за улепшавање Врачара одобрили су Грађевински одбор за варош Београд и Управа града у јулу 1901. год.⁴² Крајем истог месеца одржана је лицитација за зидање зграде. Грађење је поверено предузимачу Винценцу Маркинију. Почетак изградње обележен је освећењем темеља 1. IX 1901. год. Том приликом је у темељ положена повеља са подацима о згради, а поред ње је стављен по један апоен важећег српског новца. За подизање зграде нарочито је за служан председник Друштва за улепшавање Врачара, Стеван Д. Поповић, који је залагао своје хартије од вредности и давао новац Друштву да доврши грађevinu. Предузимач Винценц Маркини завршио је зграду у априлу 1902. год.⁴³

Плац на којем је зграда саграђена има облик неправилног четвороугла, чија је широта (са лица) 18,55, а дужина око 39 м. Да би најбоље искористио ову површину, арх. Милан Антоновић је пројектовао зграду која има главни део на регулационој линији и два дворишна крила постављена дуж бочних ивица плаца. Главни део зграде има димензије 18,55 x 13 м. Лево крило је дугачко 18, десно 14 м, а оба су широка по 7 м. Оваквим решењем основе највећи део плаца је покрiven зградом, тако да је за двориште остала мала површина. Дво-

6. – Дом Друштва за улепшавање Врачара. Фотографија из књиге: *Друштво за улепшавање Врачара Споменица двадесетогодишњице. 1884 – 1909*, Београд, 1909
6. – The home of the Society for Embellishing Vračar. Photo from the book: *Društvo za ulepšavanje Vračara. Spomenica dvadesetpetogodišnjice. 1884–1909*, Beograd 1909

риште се састоји од уског простора између крила зграде и површине у дну плаца, где је у десном углу смештена мала приземна зграда за перионицу.

Грађевина има приземље и спрат, а испод главног дела и подрум. Приземље у главном делу зграде и подрум покривени су пруским сводом. У средини приземља је улазни ходник, а у његовом продужетку је простор са степеништем за спрат и излазом у двориште. Степениште има декоративну ограду од кованог гвожђа. Лево и десно од улазног ходника и ступеништа налазила су се по два дућана са потребним магацинским просторијама. У левом крилу приземља био је један трособан стан (без купатила), а у десном се налазила канцеларија Друштва за улепшавање Врачара и соба за настојника.

На спрату су била два петособна стана. Сваки стан је имао у главном делу зграде предсобље и три собе, од којих две гледају на улицу а једна на двориште, и у крилу две собе, кухињу, оставу и купатило. У зграду је већ приликом подизања уведено електрично осветљење. Када је 1913. год. изведена канализација на Врачару, и ова зграда је повезана са канализационом мрежом.⁴⁴

Дом Друштва за улепшавање Врачара спада у прве београдске грађевине са фасадом у духу сецесије. Данас је то најстарија сачувана сецесијска грађевина у Београду.⁴⁵ На фасади се виде како обележја сецесије, тако и особине ранијих историјских стилова. Оваква комбинација представља једину од битних особености београдске архитектуре између 1900. и 1914.

год.⁴⁶ Фасада је симетрична, са венцима и пиластрима, који је рашиљавају хоризонтално и вертикално, што представља остатак историзма.⁴⁷ Декоративни елементи и полихромија припадају сецесији. У приземљу није било места за украсе због великих површина излога. Бильни и геометријски мотиви извајани су око прозора спрата и тавана. Распоред прозора на спрату одсликава распоред соба. Бочни прозори припадају мањим собама на крајевима зграде, а удвојени прозори већим собама у средини. Изнад бочних прозора су полуокружно завршени тимпанони, испуњени рељефима. Површине око ових прозора уоквирене су пиластрима. Удвојени прозори надвишени су рељефним тракама, од којих свака има у средини извајану људску главу. Обе главе (женска и мушка) направљене су од вештачког камена.⁴⁸ Испод удвојених прозора исписана су слова ДЗУВ – иницијали Друштва за улепшавање Врачара. Површину између удвојених прозора заузима полихромна представа дрвета са лишћем и плодовима. Дрво симболизује једно од најважнијих остварења Друштва за улепшавање Врачара – двореде у врачарским улицама. Симболи се јављају и на другим Антоновићевим фасадама, и везани су за делатност власника зграде. Горњи део фасаде сачињава низ од четири полуокружна таванска прозора. На средини овог низа налази се натпис "Друштво за улепшавање Врачара". Фасада се завршава атиком од кованог гвожђа, изведеном у облику криволинијског орнамента, који у свом саставу садржи исече главе и број 1902 (година завршетка изградње).⁴⁹ Средина атике је зидана и има вајани украс око округлог отвора. Фасада Дома Друштва за улепшавање Врачара својим пропорцијама, распоредом украса и полихромијом оставља на посматрача утисак лакоће и ведрине.

Грађевина је у потпуности задовољила наручите. Чланови Друштва за улепшавање Врачара сматрали су да се зградом "и Друштво и Врачар могу подичити."⁵⁰

Друштво за улепшавање Врачара издавало је дућане и станове у згради. Своју канцеларију Друштво је бесплатно уступало Врачарском пододбору Друштва за чување народног здравља, за одржавање састанака.⁵¹ Пре првог светског рата у дућанима у приземљу биле су бакалска радња, посластичарница, обућарска радња и берберница.⁵² У једном од станова на спрату живео је министар војни, генерал Милован Поповић, кога су у том стану 29. V 1903.

год. убили учесници завере против краља Александра Обреновића.⁵³ За време првог светског рата стан у левом деслу спрата реквирирале су окупационе власти.⁵⁴

Почетком двадесетих година Управа Друштва је дошла на помисао да на згради доизда још два спрата и да у дворишту подигне нови двоспратни део зграде. На овај начин би двориште скоро нестало, а део грађевине са улице изгубио би и првобитне пропорције и оригиналну фасаду. Пројектанти ове додградње били су инж. Ђорђе Мијовић, професор Универзитета, и Хуго Кун, архитекта. Пројекат је у фебруару 1922. год. послат на одобрење, али га нису одобрили ни Грађевински одбор Општине ни Грађевинска секција Управе града, јер није предвиђао довољно велику површину за двориште.⁵⁵

У јесен 1924. год. Управа Друштва је решила да два дућана, лево од улаза у зграду, претвори у један већи пробијањем зида између њих. Пројекат за ову преправку израдио је инж. Стеван Тоболар. План је одобрен у децембру 1924. год, па је по њему преправка и извршена. Од два дућана направљен је један и то стање је задржано до данас.⁵⁶

После промене назива Друштва 1931. год. фасада зграде је преправљена. Цела фасада је омалтерисана у једном тону, а представа дрвета је уклонјена. Нови назив Друштва – Културно и хумано друштво Врачар – исписан је изнад прозора на спрату, а стари назив је скинут.⁵⁷ У овом периоду су, највероватније, спомен-плоче са пијачне зграде на Цветном тргу премештене на зидове улазног ходника, где се и данас налазе.

У току последњих деценија Дом Друштва за улепшавање Врачара привлачио је пажњу истраживача, који су овој грађевини дали значајно место у историји београдске архитектуре, нарочито истичући уметничку вредност њене сецесијске фасаде.⁵⁸

Дом Друштва за улепшавање Врачара проглашен је 1984. год. за културно добро, а 1986. год. унет је у план заштите непокретних културних добара у Београду.⁵⁹ Исте године архитекта Завода за заштиту споменика културе града Београда, Милинко Ивановић, израдио је пројекат рестаурације фасаде. Као основа за израду пројекта послужила је фотографија зграде објављена 1909. год. у књизи *Друштво за улепшавање Врачара. Споменица двадесетпетогодишњице. 1884 – 1909*. То је најстарији познати снимак зграде. На њему се виде сви детаљи

фасаде и уочавају се обојене површине. Рестаурацију фасаде извео је Завод за заштиту споменика културе града Београда у току 1987. и 1988. год. Фасади је враћен изврни изглед. Представа дрвета начињена је од керамике, зато што је то трајан материјал, који се често примењивао у време сецесије. (Првобитна представа дрвета била је највероватније сликарна). На окер позадини долазе до изражaja бојe дрвета – из беле вазе израста смеђе стабло крунисано зеленом крошњом са наранџастим плодовима. Поль око бочних прозора на спрату и око прозора тавана имају светлу маслинасто-зелену боју. Све остале површине фасаде су беле.⁶⁰

Беспрекорном изгледу фасаде велику супротност чини дворишни изглед грађевине. Посматрана из дворишта, зграда данас делује запуштено, чему свакако доприноси и то што је у новије време грађевина подељена на већи број стамбених јединица, пословних просторија и магацина.

ЗАКЉУЧАК

Друштво за улепшавање Врачара радио је преко педесет година и за то време је постигло запажене резултате, нарочито у области урбанизма и архитектуре. На пољу урбанизма најважнија тековина Друштва за улепшавање Врачара неоспорно су дрвореди у врачарским улицама, а посебно они на Западном Врачару, који обогађују амбијент ове отмене стамбене четврти. За историју београдске архитектуре важни су и неостварени пројекат тржнице и саграђени Дом Друштва за улепшавање Врачара. Радећи идејни пројекат тржнице, архитекти Владимир Поповић и Драгутин Маслаћ нашли су духовито решење за једну зграду практичне намене. Подизањем Дома, Друштво за улепшавање Врачара пружило је прилику архитекти Милану Антоновићу да оствари једну од својих најлепших грађевина, која у исто време заузима истакнуто место у архитектури Београда у доба сецесије.

НА ПОМЕНЕ

Скраћенице:

БОН = Београдске општинске новине
СН = Српске новине

ТГ = Технички гласник

Извештај [...] = Извештај о раду и стању Друштва за улепшавање Врачара

Споменица = Друштво за улепшавање Врачара. Споменица двадесетпостогодишњице. 1884-1909. За штампу спремио члан Управног одбора Д-р Мих. [ајло] Р. Поповић, Београд, 1909.

¹ Мр Светлана В. Недић, *Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914. године*, Годишњак града Београда, књ. XXIII, 1976, стр. 183, 196-198.

² Др Дивна Ђурић-Замоло, *Београд 1930 на фотографијама Јеремије Станојевића*, Београд, 1975, стр. 14-16. В. [ајло] Лазаревић, Београд, 1909, стр. 98.

³ Споменица, стр. 6-8, 42. В. [ладимир] Карић, *Београд и његова околина*, Отаџбина, св. 67, књ. 17, 1887, VI, стр. 346. Стари Врачарац, *Врачар у прошлости и садашњости*, Политика, бр. 6803, 3. IV 1927, XXIV, стр. 6; бр. 6804, 4. IV 1927, стр. 4. Миодраг Коларић, *Западни Врачар и Четврта мушки гимназија* [у књизи:] *Београд у сећањима 1930-1941*, Београд, 1983, стр. 182-183.

⁴ Споменица, стр. 8-17.

⁵ Правила Друштва за улепшавање Врачара, Београд, 1895, стр. 1-2, 22-23.

⁶ *Извештај [...] 1914. – 1920. год*, Београд, 1921, стр. 56.

⁷ *Правила културног и хуманог друштва Врачар*, Београд, 1931, стр. 3-5. *Алманах хуманих друштава*, [Београд, 1940], стр. 144-148.

⁸ Имена чланова Друштва за улепшавање Врачара узета су из Споменице и годишњих извештаја који су штампани за период од 1904. до 1920. год.

⁹ Споменица, стр. 20, 43, 50.

¹⁰ Споменица стр. 55-56, 59. *Извештај [...] за 1912. и 1913. годину*, Београд, 1914, стр. 14-15. *Извештај [...] 1914. – 1920. год*, Београд, 1921, стр. 14.

¹¹ Споменица, стр. 60, 64.

¹² Споменица, стр. 54. Фр. [ансис] Макензи, *Писмо претседнику општине и општинском одбору вароши Београда односно примене закона од 21. априла 1885.*, Београд, 1886. *Приватни огласи*, СН, бр. 106, 15. V 1881, XLIX, стр. 674. *Промена имена београдских улица*, БОН, бр. 4, 21. I 1896, XIV, стр. 13-14.

¹³ Споменица, стр. 55. *Извештај [...] за 1911. годину*, Београд, 1912, стр. 13. Милан Недељковић, *Извештај Опсерваторије за године 1919, 1920, 1921, 1922 и 1923*, Београд, 1924, табак 12-13. Архив Србије. Министарство просвете. МПС, 1895, Ф XI, р128. Архив Србије. Министарство грађевина (несређена грађа). Фасцикли 21.

¹⁴ Извештај [...] за 1906. год, Београд, 1907, стр. 10.

¹⁵ Споменица, стр. 93.

¹⁶ Извештај [...] за 1905. год, Београд, 1906, стр. 12. Споменица, стр. 90.

¹⁷ Др Бранко Максимовић, *Урбанистички развитак Београда између два рата, [у књизи:] Историја Београда, 3*, Београд, 1974, стр. 170. У Краља Милана улици биће подигнут модеран парк са дечјим игралиштем и водоскоком, Политика, бр. 8768, 8. X 1932, XXIX, стр. 5.

¹⁸ *Извештај [...] за 1906. год*, Београд, 1907, стр. 11. *Извештај [...] за 1909. год*, Београд, 1910, стр. 16. *Споменица*, стр. 92.

¹⁹ *Споменица*, стр. 89-90. *Извештај [...] за 1904. год*, Београд, 1905, стр. 9.

²⁰ Архит. [Јован] Станојевић, *Нове јавне грађевине у Београду на Врачару*, Српски технички лист, бр. 7, 13. VIII 1906, XVII, стр. 55. Архитект Весел. [ин] Трипковић, *Нова основна школа на Врачару*, Српски технички лист, бр. 2, 14. I 1907, XVIII, стр. 11. Арх. Жарко К. Крстић, *Школске зграде за основну наставу у Београду*, БОН, бр. 16, 16. VIII 1931, XLIX, стр. 1047.

²¹ *Извештај [...] за 1910. годину*, Београд, 1911, стр. 12-14. *Врачарска соколана*, Штампа, бр. 215, 7. VIII 1910, IX, стр. [2]. За Соколски дом, Политика, бр. 2353, 7. VIII 1910, VII, стр. 2. *Врачар за соколство*, Штампа, бр. 224, 16. VIII 1910, IX, стр. [1]. *Вежбаоница на Врачару*, Политика, бр. 2477, 9. XII 1910, стр. 2.

²² *Извештај [...] за 1912. и 1913. годину*, Београд, 1914, стр. 12-13.

²³ *Извештај [...] 1914. – 1920*, Београд, 1921, стр. 18-21. *Свечано освећење камена темеља Соколског дома у Београду*, Политика, бр. 7697, 7. X 1929, XXVI стр. 3. Др Зоран Маневић, *Момир Коруновић*, [у каталогу изложбе:] Осми салон архитектуре, Београд, 1982, стр. [13-14].

²⁴ *Споменица*, стр. 20-30. Алманах хуманих друштава, [Београд, 1940], стр. 145-147.

²⁵ *Споменица*, стр. 34-41. Календар са шематизмом краљевине Србије за годину 1889, Београд, [1889], стр. 177. Цветни трг. Полагање темеља новој пијачној згради 14. августа 1889, БОН, бр. 33, 23. VIII 1889, VIII стр. 318-320.

²⁶ *Београд у слици и речи*, Budapesti látogatók lapja, Nr 7, 20. VIII 1892, V, Budapest, 1892, str. 36. Felix Kanitz, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart*, I, Leipzig, 1904, S. 70, 77. *Споменица*, стр. 56.

²⁷ *Споменица*, стр. 37-41, 48-49, 52, 72, 74-75, 78. *Стечај* [за грађене ограде поред Цветног трга], Дневни лист, бр. 156, 19. VII 1891, V, стр. [1].

²⁸ *Извештај [...] за 1906. год*, Београд, 1907, стр. 11. *Споменица*, стр. 91.

²⁹ *Извештај [...] за 1910. годину*, Београд, 1911, стр. 14-15. *Извештај [...] за 1911. годину*, Београд, 1912, стр. [16]. *Извештај [...] 1914. – 1920. год*, Београд, 1921, стр. 18.

³⁰ Архив Србије. Министарство грађевина. (Несрћена грађа). Фасцикла 8. *Испити на Техничком факултету наше Велике школе*, ТГ, бр. 17, 7. X 1901, I, стр. 4. *Државни календар Краљевине Србије за годину 1910*, Београд, 1910, стр. 236.

³¹ *Извештај [...] за 1910. годину*, Београд, 1911, стр. 14-15, прилози.

³² *Споменица*, стр. 42, 58. *Извештај [...] за 1904. год*, Београд, 1905, стр. 9.

³³ *Извештај [...] за 1905. год*, Београд, 1906, стр. 13. *Извештај [...] за 1906. год*, Београд, 1907, стр. 10-11.

³⁴ *Извештај [...] за 1907. год*, Београд, 1908, стр. 14.

³⁵ *Извештај [...] за 1908. год*, Београд, 1909, стр. 14.

³⁶ *Споменица*, стр. 53, 59, 92. *Извештај [...] за 1905. год*, Београд, 1906, стр. 12. *Рад Одбора општинског Редовни састанак 11. децембра 1897*, БОН, бр. 44, 21. XII 1897, XV, стр. 176 [180]. *Рад Одбора општинског Редовни састанак 18. фебруара 1899. год*, БОН, бр. 9, 7. III 1889, XVII, стр. 35. *Лicitacija*, СН, бр. 43, 24. II 1890, LVII, стр. 208. *Грантовац*, ТГ, бр. 3, 1. VII 1901, стр. 4.

³⁷ *Споменица*, стр. 59.

³⁸ *Споменица*, стр. 91-92. *Извештај [...] за 1907. год*, Београд, 1908, стр. 12.

³⁹ *Споменица*, стр. 92. *Извештај [...] за 1905. год*, Београд, 1906, стр. 12. *Од старог гробља до новог парка*, Политика, бр. 6882, 27. VI 1927, XXIV, стр. 5.

⁴⁰ *Споменица*, стр. 58, 81, 83-84.

⁴¹ Светозар Стојановић, *Српски исимар*, Београд, 1912, стр. 22-23. Архитект Никола Б. Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа*, Београд, [1937], стр. 89. *Један надгробни споменик*, Штампа, бр. 98, 22. IV 1903, II, стр. [3]. Др Дивина Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд, 1981, стр. 17-19. Ljubomir Nikić, *Arhitekt Milan Antonović, Urbanizam Beograda*, бр. 51, 1979, XI, стр. 57-64.

⁴² *Грађевински одбор за варош Београд*, ТГ, бр. 5, 15. VII 1901, I, стр. 5; бр. 6, 22. VII 1901, стр. 4.

⁴³ *Приватни огласи*, СН, бр. 166, 28. VII 1901, LXVIII, стр. 4. *Споменица*, стр. 83-86.

⁴⁴ Историјски архив Београда. Општина града Београда. Техничка дирекција. Грађевински одсек, ФV – 13 – 1922. *Извештај [...] за 1904. год*, Београд, 1905, стр. 14-17. *[Огласи]*, Штампа, бр. 258, 7. X 1903, II, стр. [4]. *[Огласи]*, Политика, бр. 965, 19. IX 1906, III, стр. [4]. *Извештај [...] за 1912. и 1913. год*, Београд, 1914, стр. 23. *Извештај [...] за 1914. – 1920*, Београд, 1921, стр. 13.

⁴⁵ Ljubomir Nikić, *Arhitekt Milan Antonović, Urbanizam Beograda*, бр. 51, 1979, XI, стр. 63.

⁴⁶ Дејан Медаковић, *Ликовне уметности на прелому два века*, [у књизи:] Историја српског народа, књ. VI, том II, Београд, 1983, стр. 456.

⁴⁷ Желько Шкаламера, *Сецесија у архитектури Београда 1900 – 1914*, Зборник за ликовне уметности, 3, 1967, стр. 321.

⁴⁸ Durdica Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, Beograd, 1966, str. 118.

⁴⁹ Дејан Радовановић, *Сецесијске ковине на фасадама Београда*, Зборник Матице српске за ликовне уметности, 22, 1986, стр. 307-308.

⁵⁰ *Споменица*, стр. 84.

⁵¹ *Извештај [...] за 1905. год*, Београд, 1906, стр. 10.

⁵² Адресна књига Београда 1912, Београд, 1912, стр. 93 (део II). *Извештај [...] 1914. – 1920*, Београд, 1921, стр. 13, 15.

⁵³ Жив.[ан] Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, књ. IV, Београд, 1925, стр. 341.

⁵⁴ *Извештај [...] 1914. – 1920*, Београд, 1921, стр. 15.

⁵⁵ Историјски архив Београда. Општина града Београда. Техничка дирекција. Грађевински одсек. ФV – 13 – 1922.

⁵⁶ Историјски архив Београда. Управа града Београда. Техничко одељење. 2398/24. Историјски архив Београда. Општина града Београда. Техничка дирекција. Грађевински одсек. ФV – 13 – 1922.

⁵⁷ Ljubomir Nikić, *Arhitekti Milan Antonović, Urbanizam Beograda*, br. 51, 1979, XI, str. 58-59. Фотографија на којој се види овако преправљена фасада објављена је у следећим публикацијама: Гордана Гордић, *Архитектонско наслеђе града Београда*, I, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Саопштења, Св. 6, Београд, 1966, стр. 56. Др Дивна Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815–1914*, Београд, 1981, стр. 164.

⁵⁸ Гордана Гордић, *Архитектонско наслеђе града Београда*, I, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Саопштења, Св. 6, Београд, 1966, стр. 56. Жељко Шкаламера, *Сецесија у архитектури Београда 1900–1914*, Зборник за ликовне уметности, 3, 1967, стр. 321. Богдан Иесторовић, *Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века*, Републички завод за заштиту споменика културе СР Србије, Саопштења, X, Београд, 1974, стр. 157. Ljubomir Nikić, *Arhitekti Milan Antonović, Urbanizam Beograda*, br. 51, 1979, XI, str. 58-59. Др Дивна Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815–1914*, Београд, 1981, стр. 19.

⁵⁹ Одлука о допунама одлуке о проглашавању одређених непокретности на територији града Београда за културна добра, Службени лист града Београда, бр. 23, 20. XII 1984, XXXI, стр. 1077, 1087. План заштите непокретних културних добара у Београду у 1986. год, Службени лист града Београда, бр. 3, 12. II 1986, XXXIII, стр. 168.

⁶⁰ Пројекат рестаурације фасаде Дома друштва за улепшавање Врачара чува се у документацији Завода за заштиту споменика културе града Београда.

Svetlana V. Nedić

THE SOCIETY FOR EMBELLISHING VRAČAR

Vračar is a part of Belgrade which lies in the area between Kneza Miloša Street and Bulevar Revolucije stretching up to the National Library and the complex of the university clinics. Srpskih Vladara Street and Bulevar JNA divide it in the East and West Vračar. The citizens of this part of Belgrade founded the Society for Embellishing Vračar in 1884 with intention by themselves to settle those urbanistic problems that the Belgrade Municipality did not have time to deal with, because it was engaged in the construction of large works in the community. The Society for Embellishing Vračar was active until 1941. Many notable persons of Belgrade cultural and social life took part in the activities of the Society. The Society had significant results in the sphere of urbanism and architecture. As to urbanism, the most important results of the Society were achieved in the planting of trees on each side of Vračar streets. The Society planted trees in almost all the streets of West Vračar, but also in some streets in East Vračar. The treelined streets and paths in West Vračar embellish the ambience of this distinguished residential area.

Between the streets Srpskih Vladara, Njegoševa and Svetozara Markovića the Society put up a market called Cvetni Trg in 1885. In 1889 on Cvetni Trg the Society made a small market building according to the design of Arch Grgur Milenković. This building is still in existence, but it has been reconstructed and rebuilt. The Society for Embellishing Vračar had intention to raise a modern market building with iron construction on Cvetni Trg. The preliminary plan of the market was made by architects Vladimir M. Popović and Dragutin Maslač in 1910. This plan did not materialize, but it is important for the history of architecture, because such buildings did not exist in Belgrade.

In 1902 the Society for Embellishing Vračar built its home in Njegoševa Street 1. The author of the plan was the well-known Belgrade architect Milan Antonović (Beograd, 1868-1929). The building was used for renting purposes. On the ground floor there were four premises, a three-room apartment, the offices of the Society and the room for the caretaker. On the first floor there were two five-room apartments. The façade of the building was made in the style of the Secession.

On the façade white and pale green areas interchanged. Molded decoration was made of floral and geometrical motifs and human heads. The central place on the façade takes the polychromatic representation of a tree symbolizing the most important achievements of the Society – the treelined Vračar streets. The façade of the building ends in a decorative attic of wrought iron.

The home of the Society for Embellishing Vračar is one of the most beautiful achievements of Milan Antonović and it belongs in the most significant examples of the Secession in Belgrade architecture. In 1987 and 1988 the Institute for the Protection of the Monuments of Culture in Belgrade restored the façade according to the design of Arch Milinko Ivanović.